

تقریرات دروس خارج فقه

حضرت آیت الله سید محمد رضا مدرسین طباطبائی یزدی (دامت برکاته)

سال تحصیلی ۹۴-۱۳۹۳

جلسه‌ی چهل و ششم؛ یکشنبه ۱۳۹۳/۱۰/۲۱

تمسک عامه به بعض آیات برای اثبات بیانیه بودن «مِن» در کریمه‌ی مذکور

۱. آیه‌ی ۷۳ سوره مائده:

بعض عامه از جمله ابن‌انباری برای اثبات بیانیه بودن «مِن» در آیه‌ی ۲۹ سوره فتح - و نیز آیه‌ی ۱۷۲ سوره‌ی آل عمران - به بعضی از آیات تمسک کرده‌اند، از جمله آیه‌ی ۷۳ سوره‌ی مائده:

﴿لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثُ ثَلَاثَةٍ وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ إِن لَّمْ يَنْتَهُوا عَمَّا يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾^۱

در وجه استدلال به این کریمه گفته‌اند: چون این کریمه درباره‌ی نصرانیه است، پس نمی‌توان «مِن» را تبعیضیه دانست؛ چراکه همه‌ی نصرانیه کافر هستند و معنا ندارد بگوییم بعض آن‌ها کافر هستند و بعض دیگر کافر نیستند. بنابراین «مِن» باید بیانیه باشد.

مناقشه در تمسک عامه به کریمه‌ی مذکور

این استدلال هم صحیح نیست و «مِن» در این کریمه نیز ظاهر در تبعیض است؛ چراکه لازمه‌ی کلام خداوند متعال که می‌فرماید «اگر منتهی نشوند و اصرار بر غیر حق داشته باشند، مبتلای به عذاب الیم می‌شوند» این است که بعض نصرانیه بعد از دعوت به حق، منتهی می‌شوند. در نتیجه «مِن» طبق قاعده ظاهر در تبعیض است. کما این‌که عده‌ی زیادی از مفسرین عامه - و شاید اکثریت - «مِن» را تبعیضیه دانسته‌اند و

۱. سوره‌ی مائده، آیه ۷۳.

برخی نیز هر دو احتمال را ذکر کرده‌اند. در ذیل به عبارت بعضی آن‌ها اشاره می‌کنیم.

فخر رازی در *مفاتیح الغیب* از زجاج نقل می‌کند که «من» را تبعیضیه گرفته است: «قال الزجاج: معناه:

ليمنس الذين أقاموا على هذا الدين لأن كثيرا منهم تابوا عن النصرانية».^۲

هم‌چنین علاء الدین بغدادی در *لباب التأویل* «من» را تبعیضیه می‌داند: «یعنی لیصیین الذین أقاموا علی هذا القول الخبیث و هذا الدین الذی لیس بمرضی عذاب و جیع فی الآخرة و إنما قال تعالی منهم لعلمه السابق أن من النصارى من سیؤمن و یخلص و یتربک هذا القول و یعلم أنه فاسد»^۳؛ یعنی این‌که خداوند متعال «منهم» فرموده، به این دلیل است که با علم سابق خود می‌داند برخی از نصاری ایمان می‌آورند و قول تثلیث را ترک می‌کنند، ولی بعضی دیگر ایمان نمی‌آورند.

«بغوی» نیز در *معالم التنزیل* «من» را برای تبعیض گرفته است: «خصّ الذین کفروا لعلمه أن بعضهم یؤمنون»؛^۴ خداوند متعال در این کریمه عذاب الیم را مختص کافران کرده است؛ چون علم دارد بعضی نصاری ایمان نمی‌آورند.

ثعلبی نیشابوری نیز در *الکشف و البیان* شبیه همین کلام را بیان کرده است: «خصّ الکفر لعلمه أن بعضهم لهم عذابٌ أليمٌ».^۵

هم‌چنین نخجوانی در *الفواتح الإلهیة و المفاتیح الغیبیة* در تفسیر «منهم» می‌گوید: «مِنْهُمْ ای بقوا علی

---

۲. *مفاتیح الغیب*، ج ۱۲، ص ۴۰۹:

ثم قال تعالی: وَ إِنْ لَمْ یَنْتَهُوا عَمَّا یَقُولُونَ لَیْمَسَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِیمٌ قال الزجاج: معناه: لیمنس الذین أقاموا علی هذا الدین لأن كثيرا منهم تابوا عن النصرانية.

۳. *لباب التأویل فی معانی التنزیل*، ج ۲، ص ۶۶:

لَیْمَسَنَّ الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِیمٌ یعنی لیصیین الذین أقاموا علی هذا القول الخبیث و هذا الدین الذی لیس بمرضی عذاب و جیع فی الآخرة و إنما قال تعالی منهم لعلمه السابق أن من النصارى من سیؤمن و یخلص و یتربک هذا القول و یعلم أنه فاسد ثم ندب سائر النصارى إلى التوبة من هذه المقالة الخبیثة.

۴. *معالم التنزیل فی تفسیر القرآن*، ج ۲، ص ۷۱:

وَ إِنْ لَمْ یَنْتَهُوا عَمَّا یَقُولُونَ لَیْمَسَنَّ، لیصیین، الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِیمٌ، خصّ الذین کفروا لعلمه أن بعضهم یؤمنون.

۵. *الکشف و البیان عن تفسیر القرآن*، ج ۴، ص ۹۵:

لَقَدْ کَفَرَ الَّذِینَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثٌ ثَلَاثَةٌ هی النسطوریة و ذلك إنهم قالوا أبا و ابنا و روحا قدسیا و ما من إلهٍ إِلَّا إلهٌ واحدٌ إلى قوله لَیْمَسَنَّ لتصیین الَّذِینَ کَفَرُوا مِنْهُمْ خصّ الکفر لعلمه أن بعضهم [لهم] عذابٌ أَلِیمٌ.

كفرهم بلا ايمان الى ان ماتوا عليه عَذَابٌ أَلِيمٌ»^٦.

در تفسیر الجلالین نیز آمده است: «أى ثبتوا على الكفر مِنْهُمْ»^٧.

طنطاوی در تفسیر الوسیط می گوید: «أى: لیصیبین الذین استمروا على الكفر منهم عذاب أليم»؛ یعنی عذاب الیم برای کسانی است که استمرار بر کفر داشته و با دعوت الهی منتهی نشوند، بر خلاف کسانی که منتهی شوند و ایمان بیاورند.

مراغی نیز در تفسیر خود، «من» را تبعیضیه می گیرد: «و فی الآیة إیماء إلى أن هذا العذاب لا یمس إلا الذین کفروا منهم خاصة دون من تاب و أناب إلى الله تعالی و رجع عن عقیدة التثلیث و غیرها»^٩.
زمخشری در الکشاف هر دو احتمال را مطرح کرده و می گوید «من» هم می تواند تبعیضیه باشد و هم بیانیه: «و یجوز أن تكون للتبعیض، على معنى: لیمسن الذین بقوا على الكفر منهم، لأن كثيراً منهم تابوا من النصرانية»^{١٠}.

٦. الفواتح الإلهية و المفاتيح الغيبية، ج ١، ص ٢٠١:

بالجملة إن لم ينتهوا ای هؤلاء الظلمة الغالون عمّا یقولون من التثلیث و التعدد فی الألوهية لیمسن الذین کفروا مِنْهُمْ ای بقوا على كفرهم بلا ايمان الى ان ماتوا عليه عَذَابٌ أَلِيمٌ.

٧. تفسیر الجلالین، ص: ١٢٣

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ أَلِهَةٌ ثَلَاثَةٌ أَى أَحدها و الآخران عيسى و أمه وهم فرقة من النصارى و ما من إله إلا إله واحد و إن لم ينتهوا عمّا یقولون من التثلیث و یوحدا لیمسن الذین کفروا أى ثبتوا على الكفر مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ مؤلم و هو النار.

٨. التفسیر الوسیط للقرآن الکریم، ج ٤، ص: ٢٤٠

لقد كفر أولئك الذين قالوا إن الله ثالث ثلاثة كفرا شديدا بينا و الحق أنه ليس فی الوجود سوى إله واحد مستحق للعبادة، و إن لم يرجع هؤلاء الذین قالوا بالتثلیث عن عقائدهم الزائفة و أقوالهم الفاسدة و يعتصموا بعروة التوحید لیمسن الذین کفروا مِنْهُمْ أى: لیصیبین الذین استمروا على الكفر منهم عذاب أليم.

فالجمله الکریمه تحذیر من الله - تعالی - لهم عن الاستمرار فی هذا القول الکاذب. و الاعتقاد الفاسد الذى یتنافى مع العقول السلیمة، و الأفکار القویمة.

٩. تفسیر المراغی، ج ٦، ص: ١٦٧

(و إن لم ينتهوا عمّا یقولون لیمسن الذین کفروا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ)

أى و إن لم يتهوا عن قولهم بالتثلیث و یترکوه، و يعتصموا بعروة التوحید، و یعتقدوه، فو الله لیصیبهم عذاب شدید یوم القیامة جزاء کفرهم. و فی الآیة إیماء إلى أن هذا العذاب لا یمس إلا الذین کفروا منهم خاصة دون من تاب و أناب إلى الله تعالی و رجع عن عقیدة التثلیث و غیرها.

١٠. الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل، ج ١، ص ٦٦٤:

و «من» فی قوله لیمسن الذین کفروا مِنْهُمْ للبیان کالتی فی قوله تعالی: (فاجتنبوا الرجس من الأوثان) فإن قلت: فهلا قیل (لیمسنکم منّا عذاب أليم). قلت فی إقامة الظاهر مقام المضمرة فائدة و هی تکریر الشهادة علیهم بالکفر فی قوله: (لقد کفر الذین قالوا) و فی البیان فائدة أخرى و هی

ببعضی معنی می‌کند: «أن العذاب على من دام على الكفر و لم ينقل عنه».^{۱۱}

ألوسی هم هر دو وجه را ذکر می‌کند: «و المراد من الذين كفروا إما الثابتون على الكفر- كما اختاره الجبائي و الزجاج- و إما النصارى كما قيل، و وضع الموصول موضع ضميرهم لتكرير الشهادة عليهم بالكفر، و «من» على هذا بيانية، و على الأول تبعيضية».^{۱۲}

بنابراین همانطور که ملاحظه فرمودید، اکثراً «من» را در این جا تبعیضیه گرفته‌اند نه بیانیه، پس این که ابن الانباری بیانیه بودن «من» در این کریمه را شاهی بر بیانیه بودن «من» در کریمه‌ی ﴿وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ گرفته است، صحیح نمی‌باشد. مضافاً به این که خود ابن الانباری در کتاب الزاهر فی معانی کلمات الناس، از قول بعضی نقل می‌کند که «من» بیانیه نیست بلکه تأکیدی است.

﴿وَعَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ مِنْهُمْ مَغْفِرَةً وَأَجْرًا عَظِيمًا﴾ قالوا فمن ليست في هذا

الإعلام في تفسير و الذين كفروا منهم أنهم بمكان من الكفر.

و المعنى: ليمسن الذين كفروا من النصارى خاصة عذاب أليم أي نوع شديد الألم من العذاب كما تقول: أعطني عشرين من الثياب، تريد من الثياب خاصة لا من غيرها من الأجناس التي يجوز أن يتناولها عشرون. و يجوز أن تكون للتبعيض، على معنى: ليمسن الذين بقوا على الكفر منهم، لأن كثيراً منهم تابوا من النصرانية أ فلا يتوبون ألا يتوبون بعد هذه الشهادة المكررة عليهم بالكفر. و هذا الوعيد الشديد مما هم عليه. و فيه تعجب من إصرارهم.

۱۱. أنوار التنزيل و أسرار التأويل، ج ۲، ص ۱۳۸:

لَقَدْ كَفَرَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ ثَلَاثَةٌ أَيْ أَحَدٌ ثَلَاثَةٌ، وَ هُوَ حَكَايَةٌ عَمَّا قَالَهُ النَّسْطُورِيُّ وَ الْمَلَكَانِيَّةُ مِنْهُمْ الْقَائِلُونَ بِالْأَقَانِيمِ الثَّلَاثَةِ وَ مَا سَبَقَ قَوْلَ الْبَعْقُوبِيَّةِ الْقَائِلِينَ بِالْإِتِّحَادِ. وَ مَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ وَ مَا فِي الْوُجُودِ ذَاتٌ وَاجِبٌ مُسْتَحَقٌّ لِلْعِبَادَةِ مِنْ حَيْثُ إِنَّهُ مَبْدِئُ جَمِيعِ الْمَوْجُودَاتِ إِلَّا إِلَهٌ وَاحِدٌ، مَوْصُوفٌ بِالْوَحْدَانِيَّةِ مُتَعَالٍ عَنِ قَبُولِ الشَّرْكَةِ وَ مِنْ مَزِيدَةٍ لِلِاسْتِغْرَاقِ. وَ إِنْ لَمْ يَنْتَهَوْا عَمَّا يَقُولُونَ وَ لَمْ يُوْحِدُوا. لَيَمَسَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ أَيْ لَيَمَسَنَّ الَّذِينَ بَقُوا مِنْهُمْ عَلَى الْكُفْرِ، أَوْ لَيَمَسَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنَ النَّصَارَى، وَضَعَهُ مَوْضِعَ لَيَمَسْنَهُمْ تَكَرُّرًا لِلشَّهَادَةِ عَلَى كُفْرِهِمْ وَ تَنْبِيْهَا عَلَى أَنَّ الْعَذَابَ عَلَى مَنْ دَامَ عَلَى الْكُفْرِ وَ لَمْ يَنْقَلَعْ عَنْهُ فَلِذَلِكَ عَقِبَهُ بِقَوْلِهِ: أ فَلَا يَتُوبُونَ إِلَى اللَّهِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ أَيْ أَفَلَا يَتُوبُونَ بِالْإِنْتِهَاءِ عَنْ تِلْكَ الْعَقَائِدِ وَ الْأَقْوَالِ الزَّائِغَةِ وَ يَسْتَغْفِرُونَهُ بِالتَّوْحِيدِ وَ التَّنْزِيهِ عَنِ الْإِتِّحَادِ وَ الْحُلُولِ بَعْدَ هَذَا التَّقْرِيرِ وَ التَّهْدِيدِ. وَ اللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ يَغْفِرُ لَهُمْ وَ يَمُنُّهُمْ مِنْ فَضْلِهِ إِنْ تَابُوا. وَ فِي هَذَا الْاسْتِفْهَامِ تَعْجِيبٌ مِنْ إِصْرَارِهِمْ.

۱۲. روح المعاني في تفسير القرآن العظيم، ج ۳، ص ۳۷۳:

﴿لَيَمَسَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾ جواب قسم محذوف ساد مسد جواب الشرط- على ما قاله أبو البقاء- و المراد من الذين كفروا إما الثابتون على الكفر- كما اختاره الجبائي و الزجاج- و إما النصارى كما قيل، و وضع الموصول موضع ضميرهم لتكرير الشهادة عليهم بالكفر، و «من» على هذا بيانية، و على الأول تبعيضية، و إنما جيء بالفعل المنبئ عن الحدوث تنبيها على أن الاستمرار عليه- بعد ورود ما ورد مما يقتضى القلع عنه- كفر جديد و غلو زائد على ما كانوا عليه من أصل الكفر.

الموضع مُبْعَضَةٌ إنما المعنى وعدهم الله كلهم مغفرة و أجراً عظيماً فدخلت (من) للتوكيد.^{١٣}

مگر این که مرادش از بیانیه همان تأکیدی باشد که خلاف اصطلاح دارج است.

۲. تمسک به آیهی ۴ سورهی نساء و مناقشه در استدلال به آن

آیهی دیگری که بعضی از جمله زبیدی در تاج العروس^{۱۴} شاهد بر بیانیه بودن «من» ذکر کرده‌اند، آیهی چهارم سورهی نساء است:

﴿وَأَتُوا النِّسَاءَ صَدَقَاتِهِنَّ نِحْلَةً فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ هَنِيئًا مَرِيئًا﴾

عرض می‌کنیم: بیانیه بودن «من» در این کریمه نیز خلاف ظاهر است. مضافاً به این که بسیاری از مفسرین عامه، «من» را به معنای تبعیض گرفته‌اند، برخی هم هر دو احتمال را ذکر کرده‌اند.

ابوحیان آندلسی در بحر المحيط، «من» را ظاهر در تبعیض می‌داند: «و ظاهر من التبعض. و فيه إشارة إلى أن ما تهبه يكون بعضا من الصداق»^{۱۵}

نظام الدین نیشابوری نیز در غرائب القرآن و رغائب الفرقان، «من» را تبعیضیه می‌داند: «أن «من» في قوله: مِنْهُ للتبعيض»^{۱۶}

هم‌چنین أبو زهرة «من» را برای تبعیض گرفته است: «و من للتبعيض أي عن بعضه».^{۱۷}

۱۳. الزاهر في معاني كلمات الناس، ج ۱، ص ۱۸.

۱۴. تاج العروس، ج ۱۸، ص ۵۵۳:

و الفرق بين من للتبعيض و من للتبيين أنه كان للتبعيض يكون ما بعده أكثر مما قبله كقوله تعالى: وَ قَالَ رَجُلٌ مُؤْمِنٌ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ ۙ ۱۴، و إن كان للتبيين كان ما قبله أكثر مما بعده كقوله تعالى: فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ ... و منه قوله تعالى: فَإِنْ طِبَّنَ لَكُمْ عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ نَفْسًا فَكُلُوهُ ۙ ۱۴، فإن من هنا للجنس، أي كلوا الشيء الذي هو مهر.

۱۵. البحر المحيط في التفسير، ج ۳، ص ۵۱۲:

و ظاهر من التبعض. و فيه إشارة إلى أن ما تهبه يكون بعضا من الصداق، و لذلك ذهب الليث بن سعد إلى أنه لا يجوز تبرعها له إلا باليسير.

۱۶. تفسير غرائب القرآن و رغائب الفرقان، ج ۲، ص ۳۵۰:

و في قوله: عَنْ شَيْءٍ مِنْهُ دون أن يقول عنه تنبيه على أن قبول ذلك إنما يحل إذا طابت نفوسهن بالهبة من غير اضطرار و سوء معاشرة من الزوج يحملهن على ذلك و بعث لهن على تقليل الموهوب.

و لهذا ذكر الضمير في مِنْهُ لينصرف إلى الصداق الواحد فيكون متناولا بعضه، و لو أنت لتناول ظاهره هبة الصداق كله لأن بعض الصداقات واحدة منها أو أكثر. و من هذا التقرير يظهر أن «من» في قوله: مِنْهُ للتبعيض إخراجا للكلام مخرج الغالب مع فائدة البعث المذكور لأنه لا يجوز هبة كل الصداق إذا طابت نفسها عن المهر بالكلية، و من غفل عن هذه الدقيقة زعم أن «من» للتبيين.

۱۷. زهرة التفاسير، ج ۱، ص ۱۵۸۸:

زمخشری هم کریمه را به گونه‌ای معنا می‌کند که با تبعیضیه بودن «من» سازگار است:

«و فی الآیة دلیل علی ضیق المسلك فی ذلک و وجوب الاحتیاط، حیث بنی الشرط علی طیب النفس».^{۱۸}

هم‌چنین در روح المعانی^{۱۹} آلوسی و نیز اوضح التفاسیر^{۲۰} همین معنا بیان شده است.

در برخی تفاسیر هم گفته شده که امکان هر دو معنا وجود دارد از جمله ابوالطیر در فتح البیان^{۲۱}.

۳. تمسک به آیه‌ی ۲۵ سوره‌ی فتح و مناقشه در استدلال به آن

کریمه‌ی دیگری که بعضی تلاش کرده‌اند «من» در آن را بیانیه بگیرند، آیه‌ی بیست و پنجم سوره‌ی

مبارکه‌ی فتح است.^{۲۲} خداوند متعال می‌فرماید:

(فإن طبن لكم عن شيء منه) و من للتبعيض أي عن بعضه، و يظهر أن هذا لتأكيد طيب نفسها، و يجوز الإبراء منه كله.

۱۸. الكشاف عن حقائق غوامض التنزيل، ج ۱، ص ۴۷۱.

و فی الآیة دلیل علی ضیق المسلك فی ذلک و وجوب الاحتیاط حیث بنی الشرط علی طیب النفس فقیل فإن طبن و لم یقل فإن وهبن او سمحن اعلاما بان المراعی هو تجافی نفسها عن الموهوب طيبة.

و قیل فإن طبن لكم عن شيء منه و لم یقل فإن طبن لكم عنها بعنا لهن علی تقلیل الموهوب و عن اللیث بن سعد لا یجوز تبرعها الا بالیسیر و عن الأوزاعی لا یجوز تبرعها ما لم تلد او تقم فی بیت زوجها سنة.

۱۹. روح المعانی، ج ۴، ص ۱۴۹۸:

و من متعلقة بمحذوف وقع صفة لشيء أي كائن من الصداق و فيه بعث لهن علی تقلیل الموهوب حتی نقل عن اللیث أنه لا یجوز تبرعهن إلا بالیسیر.

۲۰. اوضح التفاسیر، ج ۱، ص ۹۰:

﴿فإن طبن لكم عن شيء منه﴾ أي من المهر بأن تنازلن لكم عن بعضه ﴿فَكُلُّوْهُ هَبِيْبًا مَّرِيْبًا﴾ حلالاً لا شبهة فيه.

۲۱. فتح البیان فی مقاصد القرآن، ج ۳، ص ۲۱:

(فإن طبن لكم) یعنی النساء المتزوجات للأزواج (عن شيء منه) قال ابن عباس: إذا كان من غير ضرار و لا خديعة فهو هنيء مرء كما قال الله تعالى و الضمير فی (منه) راجع إلى الصداق الذي هو واحد الصدقات، أو إلى المذكور و هو الصدقات، أو هو بمنزلة اسم الإشارة كأنه قال من ذلك. و المعنى فإن طبن النساء لكم أيها الأزواج أو الأولياء عن شيء كائن من المهر، و (من) فيها وجهان أحدهما أنها للتبعيض و لذلك لا یجوز لها أن تهبه كل الصداق، و إليه ذهب اللیث (و الثاني) أنها للبيان، و لذلك یجوز أن تهبه المهر كله، و فی الكرخی و تذکیر الضمير يعود علی الصداق المراد به الجنس، قل أو كثر فيكون حملاً علی المعنى.

۲۲. علامه‌ی طباطبائی در المیزان فی تفسیر القرآن، متعرض تمسک عامه به این کریمه شده است:

✓ المیزان فی تفسیر القرآن، ج ۱۸، ص ۳۰۱:

قیل: إن «من» فی الآیة بیانیه لا تبعیضیه فتفید شمول الوعد لجميع الذین معه. و هو مدفوع - كما قیل - بأن «من» البیانیه لا تدخل علی الضمير مطلقاً فی كلامهم، و الاستشهاد لذلك بقوله تعالى: «لَوْ تَرَىٰ لَوْا لَعَدَبْنَا الَّذِینَ كَفَرُوا مِنْهُمْ» مبني علی إرجاع ضمير «تَرَىٰ لَوْا» إلى المؤمنین و ضمير «منهم» للذین كفروا، و قد تقدم فی تفسیر الآیة أن الضمیرین جميعاً راجعان إلى مجموع المؤمنین و الكافرین من أهل مكة فتكون «من» تبعیضیه لا بیانیه.

﴿هُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَالْهَدْيِ مَعْكُوفًا أَنْ يَبْلُغَ مَحَلَّهُ وَ لَوْلَا رِجَالُ
 مُؤْمِنُونَ وَ نِسَاءُ مُؤْمِنَاتٌ لَمْ تَعْلَمُوهُمْ أَنْ تَطَّوُّوهُمْ فَتُصِيبَكُمْ مِنْهُمْ مَعَرَّةٌ بِغَيْرِ عِلْمٍ لِيُدْخِلَ اللَّهُ فِي رَحْمَتِهِ
 مَنْ يَشَاءُ لَوْ تَزَيَّلُوا لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا﴾

ایشان همان کسانی هستند که کفر ورزیدند و شما را از مسجد الحرام بازداشتند و نگذاشتند که قربانی
 به قربانگاهش برسد. اگر مردان مسلمان و زنان مسلمانی که آنها را نمی‌شناسید در میان آنها نبودند و
 بیم آن نبود که با آنها مقابله کنید و نادانسته مرتکب گناه شوید [خدا دست شما را از آنها
 باز نمی‌داشت] و خداوند هر کسی که را بخواهد مشمول رحمت خود گرداند. اگر از یکدیگر جدا
 می‌بودند، کافرانشان را به عذابی دردآور عذاب می‌کردیم. [یعنی دستور جهاد می‌دادیم تا آنها را نابود
 کنید]

گفته‌اند «من» در این کریمه بیانیه است؛ زیرا با دستور جهاد، تمام آنها به دست مسلمین عذاب می‌شدند
 (کشته می‌شدند) نه بعضی آنها.

اما این استدلال هم صحیح نیست؛ زیرا خداوند متعال در ابتدای آیه فرمود: این که دستور جهاد نمی‌دهم
 به خاطر آن است که در مکه کفار و مومنین با هم زندگی می‌کنند و با فرمان جهاد، مؤمنین هم عذاب
 می‌شوند. سپس می‌گوید اگر از هم جدا می‌شدند، آنها را عذاب می‌کردیم. پس سیاق کریمه روشن است
 که «من» تبعیضیه است و خود مفسرین عامه هم تصریح به این مطلب کرده‌اند، از جمله تفسیر الجلالین^{۲۳} و
 اوضح التفاسیر^{۲۴}.

بعضی هم مثل ابن عاشور «من» را ابتدائیه گرفته‌اند نه بیانیه: «و (من) فی قوله (منهم) للابتداء المجازی
 الراجع إلى معنى التسبب»^{۲۵}. پس این کریمه شاهد بر این مطلب نیست که اگر «من» داخل بر ضمیر شود،
 بیانیه است.

ب: آیهی ۱۷۲ سورهی آل عمران

آیهی دیگری که ظهور در تبعیضیه بودن «من» و تفصیل میان صحابه دارد، آیهی صد و هفتاد و دوم

۲۳. تفسیر الجلالین، ج ۱۰، ص ۱۰۶:

﴿لَوْ تَزَيَّلُوا﴾ تمیزوا عن الكفار ﴿لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ﴾ من أهل مكة حينئذ بأن نأذن لكم في فتحها ﴿عَذَابًا أَلِيمًا﴾ مؤلماً.

۲۴. اوضح التفاسیر، ج ۱، ص ۶۳۱:

﴿لَعَذَّبْنَا الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ﴾ من أهل مكة، وأبنا لكم فتحها وقتال من فيها.

۲۵. التحرير و التنوير، ج ۴۰، ص ۷۰:

و (من) فی قوله (منهم) للابتداء المجازی الراجع إلى معنى التسبب أى فتلحقكم من جرائمهم ومن أجلهم معرة كنتم تتقون لحاقها لو كنتم تعلمونهم.

سورهی مبارکه‌ی آل عمران است. این کریمه بعد از جنگ احد نازل شده است. خداوند متعال درباره‌ی مؤمنینی که بعد از جنگ احد مجروح شده بودند و با این حال دوباره دعوت جهاد پیامبر ﷺ را اجابت کردند، می‌فرماید:

﴿الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَاتَّقُوا أَجْرٌ عَظِيمٌ﴾

در این کریمه خداوند متعال وعده‌ی اجر عظیم را مختص به کسانی کرده که احسان و تقوا داشته باشند، نه تمام صحابه.

مناقشه‌ی بعض عامه در تبعیضیه بودن «من» در این کریمه

همان‌طور که قبلاً بیان کردیم، بعضی از جمله ابن الانباری در این کریمه هم «من» را بیانیه گرفته‌اند. ولی می‌گوییم:

اولاً: بیانیه بودن «من» خلاف ظاهر آیه‌ی شریفه است؛ چراکه ظاهر کریمه این است که «من» تبعیضیه است. ثانیاً: بعض عامه تصریح به تبعیضیه بودن «من» کرده‌اند از جمله:

آلوسی^{۲۶} در روح المعانی می‌گوید: «مِنٌ للتبعيض و إليه ذهب بعضهم و ذهب غير واحد إلى أنها للبيان».^{۲۷}

ابو زهرة نیز در زهرة التفاسير «من» را تبعیضیه می‌داند و تعلیل جالبی ذکر می‌کند:

«اختص سبحانه و تعالی من أولئك الذين جاهدوا و لم يستشهدوا بعد بأن لهم أجرا عظيما، و

هنا يلاحظ ثلاثة أمور: (أولها) أن الله لم يذكر الأجر لهم جميعا، لأنهم كانوا أحياء، و الحي قد يغير

و يبدل، فكان لا بد من التقييد بالإحسان و التقوى، أي يستمر على ما هو عليه».^{۲۸}

---

۲۶. آلوسی از جمله مفسرینی است که آشکارا با شیعه دشمنی کرده است. با این حال بر خلاف بعض مفسرین عامه که از تفاسیر شیعه استفاده می‌کنند ولی نامی از آن نمی‌برند، او در بعضی جاها مطالبی را از تفاسیر شیعی خصوصاً مجمع البیان نقل کرده و نام هم برده است.

۲۷. روح المعانی، ج ۲، ص ۳۳۷:

الَّذِينَ اسْتَجَابُوا أَى أَطَاعُوا لِلَّهِ وَالرَّسُولِ بِامْتِنَالِ الْأَمْرِ مِنْ بَعْدِ مَا أَصَابَهُمُ الْقَرْحُ أَى نَالَهُمُ الْجِرَاحُ يَوْمَ أَحَدٍ، وَ الْمَوْصُولُ فِى مَوْضِعِ جَرِّ صِفَةٍ لِلْمُؤْمِنِينَ أَوْ فِى مَوْضِعِ نَصْبِ بِيَاضِمَارٍ أَعْنَى، أَوْ فِى مَوْضِعِ رَفْعٍ عَلَى إِضْمَارِهِمْ، أَوْ مُبْتَدَأُ أَوَّلٍ وَ خَبْرُهُ جُمْلَةُ قَوْلِهِ تَعَالَى: لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا مِنْهُمْ وَ اتَّقَوْا أُجْرٌ عَظِيمٌ قَالَ الطَّبْرَسِيُّ وَ هُوَ الْأَشْبَهُ: وَ مِنْهُمْ حَالٌ مِنَ الضَّمِيرِ فِى أَحْسَنُوا وَ مِنْ لِلتَّبْعِيضِ - وَ إِلَيْهِ ذَهَبَ بَعْضُهُمْ - وَ ذَهَبَ غَيْرُ وَاحِدٍ إِلَى أَنَّهَا لِلْبَيَانِ، فَالْكَلَامُ حِينَئِذٍ فِيهِ تَجْرِيدٌ جَرْدٌ مِنَ الَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِلَّهِ وَ الرَّسُولِ الْمُحْسِنِ الْمُتَّقِي، وَ الْمَقْصُودُ مِنَ الْجَمْعِ بَيْنَ الْوَصْفَيْنِ الْمَدْحِ وَ التَّعْلِيلِ لَا التَّقْيِيدَ لِأَنَّ الْمُسْتَجِيبِينَ كُلَّهُمْ مُحْسِنُونَ وَ مُتَّقُونَ.

۲۸. زهرة التفاسير، ج ۱، ص ۱۵۰۷:

(للذين أحسنوا منهم واتقوا أجر عظيم)

ابو زهره ابتدا می‌گوید: «خداوند متعال مختص کرده به اجر عظیم، بعض کسانی را که جهاد کردند ولی شهید نشدند». سپس در امر اوّل از امور سه‌گانه‌ای که ذکر می‌کند، علّت آن را چنین بیان می‌کند: «خداوند متعال اجر عظیم را برای همه ذکر نکرده، زیرا آن‌ها زنده بودند و انسان زنده تغییر و تبدّل دارد، پس به ناچار باید اجر عظیم به احسان و تقوا مقید شود، یعنی کسانی که استمرار بر آن داشته باشند».

این کلام ابو زهره، همان کلام شیعه است. شیعه می‌گوید هر چند صحابه منزلت دارند و در جهاد شرکت کرده‌اند، امّا فائز شدن آن‌ها منوط به تقوا و احسان است.

والحمد لله رب العالمین

جواد احمدی

اختص سبحانه و تعالی من أولئك الذين جاهدوا و لم يستشهدوا بعد بأن لهم أجرا عظيما، و هنا يلاحظ ثلاثة أمور: (أولها) أن الله لم يذكر الأجر لهم جميعا، لأنهم كانوا أحياء، و الحي قد يغير و يبدل، فكان لابد من التقييد بالإحسان و التقوى، أي يستمر على ما هو عليه. (و ثانيها) أن الإحسان هنا غير التقوى، إذ الإحسان هو إجابة الخطة، و اتباع المنهج المستقيم في القتال، و ذلك لابد منه في الانتصار، و الطاعة المطلقة للقائد من إحكام الخطة. (ثالثها) أن التقوى - و هي وقاية النفس من الغرض والهوى والاتجاه إلى الله اخلاص و قلب سليم خال من الشوائب - أساس الأجر العظيم، و الله سبحانه و تعالی بكل شيء عليم.